

Extra Hungariam

vagy Mit ér az ember, ha kisebbségi magyar?

Én már kisebbséginek születtem.

Származásom szerint nem vagyok magyar; egy csepp úgynevezett magyar vér sem csörgedezik ereimben... Mind apai, mind anyai ágon messze földről jöttek ide a Vajdaságba az őseim, igaz, mindannyian az Osztrák-Magyar Monarchia tájairól. Egyiküknek sem volt magyar az anyanyelve, de megtanulták, s apám, akivel gyermekkorában németül beszéltek otthon, egyetemista éveiben elhagyta a családnév végéről a második n-t, és rátette az a-ra az ékezetet. Így, gondolta, magyarosabban hangzik. Az 1948-ban megjelent Porond című újvidéki hetilapon, melynek szerkesztője volt, Tomán Sándorként szerepel, s az is marad haláláig. Sírkövére is így vésettük.

Családunkban, melynek minden tagja (legalábbis, amióta én emlékszem rájuk), németes családnéve ellenére, karakán magyar volt, észrevétlenül belém ivódott, eluralkodott az érzésvilágomon, hogy magyarok vagyunk, s a határon túl, ahova nehéz eljutni, van egy ország, ahol magyarok élnek, s mi hozzájuk tartozunk.

Gyerekfejjel nem tudhattam, de ma már nyilvánvaló: a magyarság a sorsom.

Egészen rövidre sikerült német nyelvű óvodáságom után – szüleim kívánsága volt, hogy legalább óvodai szinten tanuljak meg németül, hisz mindketten jól beszélték ezt a nyelvet (különbön is, nálunk, a Vajdaságban régebben három nyelvet illet tudni), édesapám a templomudvari magyar tannyelvű elemi iskolába íratott. Az elsőben Dopler tanító bácsihoz, a másodikban Protić igazgatótanítóhoz jártam, aki szerb létére is jól beszélt magyarul, bizonyára magyarul végezte iskoláit a Monarchiában. Harmadikba átkerültem az ún. zsidó iskolába, ahol szerb nyelven folyt a tanítás. Ez azért volt előnyös, mert Újvidéken a két világháború között nem volt magyar tannyelvű középiskola, hát elő kellett készíteni áttérésemet a másik tanítási nyelvre. A sikeres felvételi vizsga után a gimnázium (az akkori rendszer szerinti) I. osztályát tehát szerbül végeztem. 1941-től 1944-ig – a háború éveiben – magyar gimnáziumba jártam, s amikor a fordulat után 1945-ben a szerb tannyelvű gimnázium V. osztályába iratkoztam - akkor Újvidéken még nem nyílt magyar tannyelvű középiskola -, semmilyen nehéz-

séget nem okozott, hogy addig magyar iskolába jártam (ez már harmadik tannyelvűcserém volt!), semmilyen hátrányom nem származott abból, hogy magyar nemzetiségű és anyanyelvű vagyok, magyarul gondolkodom, s talán épp ötödikes gimnazista korom óta magyarul írok. (Későbbi életemre, munkámra, pályámra jellemző – s talán meghatározó – az is, hogy 1945 elején már fordítottam szerbről magyarra verseket, prózát, s ezt azóta sem hagytam abba. Ez is hozzátartozik a kisebbségi sorshoz.)

Magyarságom felsős gimnazista koromban is kifejezésre jutott. Azokban az években divatosak voltak a faliújságok. Az újságíróvér nem hagyott nyugodni. Újságot akartam szerkeszteni. (Harminc kilenc éves pályafutásom alatt mégsem voltam egyetlen napig sem hivatásos újságíró – noha hívtak erre a pályára -, mint-hogy az újságírókat a kommunizmusban nem is újságíróknak, hanem politikai munkásoknak tartották, s olyan követelményeknek kellett eleget tenniük, amelyek nem újságíróknak, hanem pártmunkásoknak valók voltak.) Ezért hát mint hatodikos gimnazista faliújságot indítottam Harcos Ifjúság címmel (hogy miért ezt a címet adtam neki, arra már nem emlékszem, talán azt hittem, hogy valamiért harcolhatok?), a gimnázium magyar diákjainak közreműködésére számítva, s nekik is szánva a lapot. (Osztályfőnökömtől és a gimnázium igazgatójától – mindketten természetesen szerb nemzetiségűek voltak, az utóbbi kommunista is – előzőleg engedélyt kértem, s nagy örömmel fogadták elképzelésemet.) Aztán a második szám után – ki tudja, anyagi vagy egyéb okokból-e – megszűnt a „lap”. Mind a két számot – egy-két cikk kivételével - magam írtam, gépeltem, én ragasztottam fel a cikkeket, én rajzoltam a fejléceket... A faliújságot persze a magyarul tudó szerb diákok és tanárok is olvasták. (El is hangzott egy pár epés megjegyzés.)

Volt más vállalkozásunk is. Összefogtuk a három újvidéki szerb tannyelvű gimnázium magyar anyanyelvű diákjait, s a magyar tannyelvű algimnázium tanulóival együtt (meg néhány magyar fiatallal, aki különféle okokból kimaradt az iskolából) megszerveztük a Novi Sad-i Magyar Diákok Önképzőköreit. Egy iskolaévben működött – jómagam sokféle tisztséget viseltem, és állandóan felleptem az összejöveteleken

-, de amikor a magyar tannyelvű algimnáziumot főgimnáziummá fejlesztették föl, s élére új igazgató került, egy kevésbé jóindulatú (magyar!) tanár akadémkoskodása miatt megszűnt.

A gimnáziumi érettségi után jött a Tanárképző Főiskola – magyar szak egyetemi szinten akkor még nem volt Jugoszláviában, Újvidéken egyetem sem -, majd kilencévi tanároskodás három helységben, több iskolában, s végül, pályám csúcsa: pontosan 30 év az újvidéki Forum Könyvkiadó szerkesztőségében.

A kisebbségi élet jobb megvilágítása kedvéért most néhány évtizeddel vissza kell lépünk.

Édesapám, aki orvostanhallgatónak indult az első világháború idején – nagyapám, majd nagyanyám halála után, de a Bácska Jugoszláviához való csatlakozása miatt is -, kénytelen volt abbahagyni egyetemi tanulmányait, s Pestről hazatérni Újvidékre. Itthon özvegy édesanyja és négy testvére várta, hogy mint a legidősebb fiú, kenyeret adjon nekik. Mivel 1918-ban a már említett Porond című hetilapot szerkesztette – persze nem hivatásszerűen, hanem szenvedélyből, az írott szó és az igazság iránti szeretetből, amely élete végéig lángolt benne -, 1920-ban ott volt a Dél-Bácska című újvidéki napilap indulásánál és első munkatársai között. Később ennek a lapnak – mely 1929-ben Reggeli Újságra változtatta a nevét – szerkesztője, majd egy ideig főszerkesztője volt, s jelentős szerepet töltött be az újvidéki magyarság kulturális életében. (Sokat foglalkozik vele Hornyik Miklós A Dél-Bácska története című, 1985-ben megjelent könyvében.) Nálunk tehát otthon különös hangulat uralkodott. Újságírók, folyóiratok, könyvek vettek körül bennünket, szólt a rádió, újságírók, írók, az újvidéki magyarság vezetői jártak hozzánk. Magam újságíróként minden napos látogatója voltam a Reggeli Újság szerkesztőségének, korán megéreztem a varázslatos nyomdászagot, önkéntelenül ismerkedtem az újságkészítés mesterségével. Hadd álljanak itt az akkori újságírók nevei, úgyse nagyon emlegetik őket az utóbbi évtizedekben, pedig abban, hogy mi még megvagyunk, nem kis részük volt: Andrée (később Arva) Dezső, az utolsó főszerkesztő, Bencz Mihály, Blazsek Ferenc, Kende Ferenc, Kollin József, Schaffer Márton, Tóth Bagi István, Vig Erzsébet. Szinte mindegyikükről oldalakat lehetne írni: Andrée-t halálra ítélték és kivégezték a partizánok, mert a Reggeli Újság főszerkesztője volt 1941 és 1945 között, s első világháborús kitüntetései révén a vitézi címet is elnyerte; Blazsek Magyarországra került, ott halt meg a háború után, Kende szintén; Vig Erzsébet Izraelben fejezte be földi pályafutását, Bencz és Kollin a háború után is újságírók voltak, az előbbi az Újvidéki Rádiónál, az utóbbi a Magyar Szó című újvidéki napilapnál dolgozott; szegény Schaffer Márton, a kiváló gyorsíró zsi-

dó volt, 1944 tavaszán, amikor fel kellett tenni a sárga csillagot, s nem dolgozhatott többé a lapnál, Pesten szeretett volna meghúzódni, felutazott, s nyoma veszett; ki tudja, melyik haláltáborban végezte életét. Tóth Bagi Istvánt 1941 tavaszán a Dunán, egy csónakban gyilkos golyó érte, amikor belgrádi riportútjáról tért vissza.

Persze hogy ez a környezet, melyben csak magyarul beszélünk, tartósan, mondjam-e, hogy végzetesen – de legalábbis véglegesen – befolyásolta életemet. Állandóan szemem előtt lebegett, hogy magyar vagyok, magyarok vagyunk, ez az érzés szüntelenül ébren volt bennem, még ha magyarságom nyilvánítása újságíróként lehetetlen volt is, lévén a két háború közötti Jugoszláv Királyság igazi nacionalista állam, ahol a szerb volt az államnyelv, magyar iskolákat csak elvétve találhattunk, viszont aránylag fejlett volt a magyar sajtó – négy-öt magyar nyelvű napilap és nagyszámú hetilap meg folyóirat jelent meg 1918-tól 1941-ig a Vajdaság területén -, virágzott a műkedvelés, a dalkultúra, igen sok magyar filmet vetítettek a mozikban, noha a nemzetközileg elismert és előírt kisebbségvédelem egyáltalán nem érvényesült.

Magyarrá válásomban – de nemzeti tudatom megtartásában is – még három tényező játszott kisebb vagy nagyobb, többé vagy kevésbé fontos szerepet.

Az egyik a budapesti rádió. Amennyire vissza tudok emlékezni, se nálunk, se a Zeiner-, illetve a Lerch-rokonságnál, akiknél sok időt töltöttem gyermekkoromban, más állomást nem hallgattak, csak a pesti rádiót. RÁDIÓ BUDAPEST I. Reggeltől késő estig szólt a rádió, akár ún. cigányzene, operettzene vagy hírek voltak műsoron. A készülékből áradt a magyar szó, a magyar zene – s persze a magyar szellemiség -, s ez hatott rám.

A második tényező: magyarországi rokonságunk. Habár 1941 előtt csak kétszer-háromszor látogattuk meg őket – csupán édesanyám meg én, mert édesapám, a kisebbségi magyar újságíró, „megbízhatatlan”, sőt államellenség, kémgyanús lévén nem kaphatott vízumot Magyarországra (más országokba bármikor elutazhatott) -, mindig nagy élményekkel tértem haza. Édesanyám néneje a pécsi Zrínyi Miklós Hadapródiskola tanáránál volt férjénél, őket látogattuk meg. Magyar gyerekekkel játszottam, a kadétokkal – a „cögerek”-kel – barátkoztam. Egy alkalommal egy kis fémtokban magyar földet hoztam haza Pécsről. Ez nagyon fontos volt számomra: mindig velem volt egy kis magyar föld.

Akármilyen furcsa is talán, de a harmadik tényező magyarságom kialakulásában és megtartásában: a labdarúgás. Mégpedig a Ferencváros. Arra nem emlékszem, hogy lettem Fradi-szurkoló, de mindig az voltam, amióta tudom, mi a foci. Minden Fradi-siker –

és gyerekkoromban a Ferencváros nagy csapat volt! - magyar sikernek számított. A magyar labdarúgó-válogatottnak is hozzájárult nemzeti öntudatom kialakulásához és megtartásához. Külföldön, kisebbségben – akkor persze ezt a szót, ezt a fogalmat még nem ismertem – magyar csapatnak, a magyar csapatnak szurkolni, kiállás volt, a magyarság vállalása. Kötelező volt meghallgatni minden közvetítést, s közben a magyar csapat győzelméért izgultunk.

Amikor 1941 elején megkötötték a jugoszláv-magyar örök barátsági szerződést, édesapám leverten mondogatta baráti körben: Most már sohasem kerülünk vissza! Ezért ismerőseink, akik másképp gondolták, akik reménykedtek a visszatérésben, fekete hollónak neveztek. Eljött azonban 1941 húsvétja, s utána a három év, amikor mint kiscsapat végre anyanyelvemen tanulhattam – de a szerb órákat is látogattam -, magyar cserkész voltam s az egész világ körülöttem más volt, mint addig. Ez az időszak nem volt azonban felhőtlen.

Mindaz, ami 1941 és 1944 között nálunk történt, nemcsak hogy nem találhatott bennünk megértésre, helyeslésre, a leszámolások, deportálások, a háborús események minket is veszélyeztettek, ismerőseinket, barátainkat, rokonainkat veszítettük el, de egyben kérdésessé tették jövőnket, mert tudtuk: ha a háborúban vesztes fél leszünk – s ez az idő múlásával mind bizonyosabbá vált -, aligha kerülhetjük el a bosszút, a büntetést, a megtorlást. S ami várható volt, az megtörtént. Az 1944 végi események azokat igazolták, akik elítélték a kilengéseket, melyek e három és fél év alatt történtek. Sajnos, a háború idején sokan rövidlátónak bizonyultak, tapsoltak annak, amit a magyar hatóságok tettek, szélsőséges nacionalista szervezetekhez csatlakoztak. Megittuk a levét 1944 őszén.

Hogy ez az írás az legyen, aminek szánom: valóság, emlékezés, számadás, újra ugranom kell az időben. 1948-ba, 1948 őszére, amikor mint érettségizett ifjú sok ingadozás, töprengés, fontolgatás, bizonytalankodás után, a szülői óhajok, javaslatok, tanácsok ellenére – hogy legyek én csak fogorvos, az biztos egzisztencia, amellyel még írhatok szabad időmben -, egy hirtelen elhatározással (és sok hiú reménnyel) az újvidéki Tanítóképző Főiskola magyar-szerb szakára iratkoztam. Az ott megszerzett általános iskolai tanári oklevéllel a zsebemben 1950 őszén elmentem tanítani – az akkori előírások szerint oda, ahova kineveztek: vidékre -, s mivel a magyartanár nem mentesült a népműveléstől sem, mindent csinálnom kellett: a művelődési egyesületekben titkárokodni, könyvtároskodni, színdarabban játszani, ismeretterjesztő előadásokat tartani, összefogni a magyarságot... (Egy magyartanárt még az a gond is gyö-

törte, hogy az előírt tananyagot úgy tálalja, hogy ne kerüljön összeütközésbe lelkiismeretével, valamilyen elkerülje az ideológiai színezetű olvasmányokat, s igazi, jó irodalmat tanítson, de közben ne keltse fel az illetékesek figyelmét. Azt hiszem, a körülményekhez képest, nekem sikerült.)

Ez alatt az idő alatt volt két intermezzo is. 1950 áprilisában beléptem az irodalomba: a Híd című újvidéki folyóirat úgynevezett ifjúsági számában először álltam írásommal a nagy nyilvánosság elé; addig csak barátaim olvasták a verseimet, prózáimat, persze kéziratban vagy az általunk egy példányban készített szamizdat folyóiratban, s hogy most, addigi elveimmel ellentétben, a Hídnak adtam írást, ezt egy kissé megalkuvásnak tartottam. (Hányszor kellett később is megalkudnom!) Mindjárt botrányt is okoztam azzal, hogy a hivatalos irodalom ellen emeltem fel szavamat, majd egy év múlva – s közben is vitatkozva, perlekedve a velem szemben állókkal – az Ifjúságban. A vajdasági magyar fiataloknak szánt hetilapban írtam Az új magyar nemzedék sorsa címmel – pártkörökben megdöbbenést, felháborodást, dühös kitérőket kiváltó – cikket, melynek lényegét a következő mondatok fejezik ki: „Minden évben több és több magyar egyetemista – orvos, mérnök, középiskolai tanár, gyógyszerész, állatorvos, jogász, közigazdász – végez Jugoszlávia különböző egyetemén. Aztán széthelyezik őket ebben az országban, Maribortól Bitolyig és Polától Nisig... Hogyha értelmiségünket elhelyezik szűkebb hazájában, idegen ajkú és nemzetű környezetbe, világos, hogy az elnemzetietlenedés veszélye fenyegeti... Nekünk gondolnunk kell arra, hogy a most diplomázó fiatal magyarok megmaradjanak magyaroknak... A felszabadulás óta nagyon kevés szó esett itt minálunk épp nemzeti, kisebbségi ügyeinkről. Mintha elfelejtettük volna, hogy ilyenek is vannak. Pedig, láthatjuk, nagyon is vannak... Jövőnkönkről van itt szó, az utánunk következőkről. Mi nem engedhetjük meg, hogy a Jugoszláviában élő magyarok, szétszóródva az országban, elveszenek a magyarság számára... Kemény összefogásra, mély nemzeti életre van szükségünk. Adjanak magyar iskoláink, színházaink, sajtónk, könyveink magyar nevelést is! Senki ne akarja az új magyar nemzedék sorskérdését, a megoldás szükségességét tagadni! Létünk szükségét tagadná vele... Irodalmunkban megindult a forrás (Itt a fiatal írók 1950-es betörésére utalok. - T. L.), de kinek írnak majd a jövőben íróink – ez a nemzedékprobléma megoldásától függ. Kisebbségi életünk megannyi kérdése is eléggé nyitott még. Meg kell őket oldanunk, ha meg akarunk maradni.”

Azt hiszem, magam sem voltam tudatában, milyen vihart fogok aratni evvel a cikkel. Csak amikor néhány hétre rá az Ifjúság első oldalán A sovinszta Tomán

László kétségbeesett jajveszékelése alkalmából címmel, s egy addig ismeretlen névvel aláírva egy félelmetes hangú cikk jelent meg, melynek végkövetkeztetése ez volt: „Tománnak nincs helye pedagógusaink között...”, akkor ébredtem rá, hogy darázsfaszekbe nyúltam.

Támadott a Magyar Szó, a Népfront napilapja is: „Kicsit úgy érezzük magunkat, mintha a Reggeli Újság megszállás alatti (azaz 1941-1944 közötti – T. L.) számaiban tallóznánk. (Célzás édesapám múltjára. – T. L.) Alattomban még azt is mondja a fiatal Tomán: ...a szétszóródás, az elnemzetietlenítés itt történik Jugoszláviában. Így írt Tomán László szentistvánieszmés, revizionista szellemű cikket, amely csak Sztálin világhódító imperializmusának és budapesti lakája, Rákosi jugoszlávellenes sovíniszta uszításának tehet jószolgálatot... Nem hazánk vezetői és az országunkban érvényesülő politika veszélyeztetik a mi anyagi és nemzeti megmaradásunkat, hanem az orosz hódítók, akik nyakunkba akarnak ülni. Itt benn az országban csak az az ellenségünk, aki régi receptek szerint éket akar verni magyarok és szerbek közé, nép és vezetősége közé... A „magyarvédő” Tomán László cikkének magyarellenes, káros volta nem vitás.” Válaszomat, védekező cikkemet nem volt hajlandó közölni a Magyar Szó. Viszont az ügynek az lett a következménye, hogy 1952-ben, miután leszolgáltam katonaidőmet, az illetékesek közölték velem, hogy nem alkalmaznak többé a pedagógusi pályán. (Az eset hátterének magyarázatául meg kell jegyezni, hogy 1951-ben, amikor írásom megjelent, nagyban folyt az ideológiai harc Jugoszlávia és a Szovjetunió, valamint a szovjetbarát keleti országok között, a határvillongások sem voltak ritkák, még börtönbe zárták azokat, akik nem értettek egyet Tito politikájával. Alighanem emiatt tartották merényletnek az Ifjúságban megjelent cikkemet.) Csak egy év múlva kaptam tanári állást Verbászon, az ottani magyar tannyelvű általános iskolában, hála egy jóindulatú tanfelügyelőnek, aki korábbról ismert, s nem vette tudomásul letiltásomat, vagy nem is értesült róla.

Amennyire óvatosságra intett ez az eset, mert nem akartam kellemetlenséget okozni se magamnak, se másoknak (cikkem közléséért az akkori főszerkesztőt meghurcolták, félreállították), annyira növelte a dacot lelkem mélyén, sőt talán tudat alatt is, és csak erősítette a változás iránti vágyamat, habár akkor oly kilátástalan volt a helyzet egész Kelet-Európában, hogy kivételes látnoki tehetséggel lehettek megáldva azok, akik sejtették, mi történik majd negyven év múlva (ha egyáltalán voltak ilyenek), azokat pedig, akik kitaróan, tántoríthatatlanul reménykedtek, és hittek a változásban, talán fanatikusoknak tekinthetjük. A történetek hatása alatt elővigyázatosan, minden össze-

tűzést óvatosan kerülve, a közéleti szerepléstől visszavonulva, kissé magamba zárkozva, inkább irodalmi alkotó munkával, esszé- és kritikáírással igyekeztem hozzájárulni a vajdasági magyarság ügyének előmozdításához, a kisebbség fenntartásához, a megmaradásért folyó – bizonyára inkább ösztönös – harchoz. S amit tanárként, később szerkesztőként, írótként szóval tettem – amikor és ahogy lehetett -, ezzel a céllal tettem. Verseimet, elbeszéléseimet csak ritkán, elszórtan jelentettem meg, mégpedig épp azért, mert bennük – mindenekelőtt a versekben – nem kerülhettem el a nyíltabb állásfoglalást, egyébként pedig úgy véltem, hogy ez nem vág össze többé-kevésbé állandó kritikusi működésemmel. Sajnos, most amikor azt hittem, hogy verseim gyűjteményével a nyilvánosság elé léphetek, újra olyan helyzet alakult ki, hogy jobbnak láttam leállítani a kötet nyomdai munkálatait. Ismét kénytelen vagyok az úgynevezett jobb időket várni...

Ilyen volt egy kisebbségi magyar értelmiségi sorsa Jugoszláviában, főleg olyan viharos időkben, mint a negyvenes, ötvenes évek. Később sok minden megváltozott, enyhült a légkör, lazultak a kötelékek, nagyon lassan, fokról fokra tágultak a lehetőségek, időnként szabadabban lélegezhettünk – de utána rögtön le is csapott a hatalom vaskeze, mert féltette uralmát a szabadon gondolkodóktól (lásd Đilas, Nikezić, Koča Popović stb. esetét, a 71-es horvát hullámot, némely belgrádi egyetemi tanár kiebbrudalását) -, s mi ezt igyekeztünk kihasználni, s lépésről lépésre meghódítani a szabadságot. De azt hiszem, a szabadság még ma is oly messze van tőlünk, mint a csillagok. Előbb túl kell élni azt, ami most történik Jugoszláviában, míg ezt a vallomást kopogom az írógépen. Úgy érzem, ezekben a napokban nem is a kisebbségi kérdés a leglényegesebb a számunkra – noha a kisebbségeket, főleg az albánt és a magyart, fokozottan fenyegeti a sovíniszta veszély -, mert ebben az örületben, amely nálunk dühöng, eltűnt a különbözőség kisebbségi és többségi között; a golyó nem tesz különbséget anyanyelv, nemzetiség, származás szerint. Igaz azonban, hogy a kisebbségek sorsa e vészterhes napokban is nehezebb: a többség ráébredt, hogy a kisebbség idegen test, csak zavarja őket céljaik megvalósításában.

Néhány mondat erejéig vissza kell térnem a „sovíniszta” cikkem következményeihez. Nemcsak hogy egy évig nem dolgozhattam a szakmámban, írásaimat nem közölték, vagy név nélkül, esetleg álnéven jelenhettek csupán meg. Mindenhol ferde szemmel néztek rám, szinte megbélyegzettnek éreztem magam (egy humorista csúfolt is, hogy én hoztam a betegséget a faluba), egyik-másik barátom – még ha csak egy időre is – elhidegült tőlem. Ezért óvakodtam a későbbi-

ekben, hogy nemzetiségi ügyben szót emeljek. Tudtam, rögtön előveszik a „bűneim”-et, s csak ártanék a sokáig gyanús hangzó nevémmel. Voltak bátor, becsületes szerkesztők, akik elfogadták, közölték írásaimat. Herceg János 1955-ben, amikor átvette a Híd szerkesztését, felkért munkatársául, s megszüntette az álnév mögé való bújás kényszerét. Mindig hálás leszek neki érte.

Van életemnek egy rövid, de jelentős fejezete, melyről nem feledkezhetek meg.

1956. október 21-én kora reggel rokon látogatásra érkeztem Pestre, s a levert szabadságharc után, november 12-én tértem vissza Újvidékre. Az a három hét életem egyik legnagyobb élménye volt. Néhány napig szabadságban éltem, míg november 4-én hajnalban ágyúörgésre nem ébredtünk... Közben október 23-án felvonultam a tüntetőkkel, ott álltam a Parlament lépcsőin, az oroszlan mellett, s utána végigéltem mindazt, ami Budapesten történt. A népfelkelés csak megerősítette bennem a magyarságtudatot: majd két héttig a magyar szabadságnak örülhettem, utána a magyar szabadságot és a vértanúkat gyászoltam. Most már tudjuk: a történelem a magyar októbernek és Nagy Imrének adott igazat. Ez nekem is elégtétel.

Szerkesztői pályafutásom valójában 1956 kora őszén kezdődött, amikor két újvidéki kollégámmal havonta megjelenő „élő irodalmi folyóirat”-ot alapítottunk Szép Szó címmel. Felvonultattuk a vajdasági magyar írók színe-javát, szép számú állandó közönséget toboroztunk, s ez szemet szűrt a hatalomnak. (Lehet, hogy az én szerkesztői szereplésem is szálka volt a szemükben.) Nem egész egyévi megjelenés után olyan nyomás nehezedett ránk, hogy a munkát az addigi alakban nem folytathattuk. Én lemondtam, azoknak pedig, akik folytatták a munkát, sikerült lassan felszámolniuk a megmozdulást.

A nyelvművelés mindig szívügyem volt. 1958-ban elérkezettnek láttuk az időt, hogy magyar nyelvművelő szervezetet létesítsünk. Az illetékesek azonban (mindig azok az illetékesek!) beleszóltak, s azt tanácsolták, inkább közös nyelvművelő egyesületet alakítsunk minden Vajdaságban beszélt nyelv számára. Rövid, néhány hónapos működés után azonban ez az egyesület egyszerűen megszűnt létezni, mert nem lehetett megoldani a soknyelvű szervezet tevékenységének módját. Bizonyos idő múlva mégiscsak megalakult a magyar nyelvművelő egyesület, kezdetben tisztséget is vállaltam benne, részt vettem munkájában, de aztán elváltak útjaink. Én nem úgy képzeltem el a nyelvművelést, ahogy az egyesületben csinálták. Jobbnak láttam, ha cikkekben igyekszem tisztázni a nyelvhelyességi kérdéseket, a Forumban pedig megindítottam a Nyelvművelő füzetek című könyvsorozatot.

Az a harminc év, míg a Forum Könyvkiadó szerkesztője voltam – hogy ezt a feladatot rám bízta, kisére a rehabilitációmnak számíthatott, már csak azért is, mert az ötvenes évek derekán a Testvériség-Egység Könyvkiadó nem akart befogadni, 1961-ben pedig Steinitz Tibor, a kiadó akkori főszerkesztője minden előítéletet félretéve kiállt mellettem –, ugyancsak a kisebbségi helyzet jegyében telt el. Apám sorsa, úgy érzem, bennem teljesedett ki (vagy ismétlődött meg?).

(El kell itt mondanom, hogy 1944 után, amikor a hatalomváltás miatt megszűnt a Reggeli Újság, édesapám soha többé nem lépte át egy szerkesztőség küszöbét sem; nem is hívták – egy volt kollégája szerint neve vörös posztó volt a vörös újságírók előtt –, de biztos vagyok benne, hogy nem is vállalta volna azt a munkát, mely ellenkezett elveivel. Nyugdíjba vonulásáig sem kapott olyan állást, melyben képességei érvényesülhettek volna, mi több, a negyvenes évek végéig egy fajta száműzetésben élt falun. Az itteni magyar sajtóban csak halála után, gyászjelentésében és Herceg János szép nekrológiájában jelent meg ki nyomtatva a neve: tisztán, úgy, ahogy élt.)

Amit megtehettem, megtettem. Nehéz évek maradtak mögöttem, noha némelyeknek úgy tetszhetett, hogy színekúrát kaptam, csak hogy hallgassak. Kemény munkát fektettem abba a majd 350 könyvbe, melynek kéziratát gondoztam. Meg kell vallanom – habár ez bizonyára közismert -: ahány könyv, annyi megalkuvás. Megalkuvás az íróval, a művel, megalkuvás nézeteimmel. Megegett, hogy változtatást ajánlottam, amikor úgy láttam, hogy a szerző tapasztalatlanságából, meggondolatlanul, hogy ne mondjam: gondolati, emberi éretlenségből – magamról tudtam, mit jelent és mit hozhat ez – a kákán is csomót keresők, szaglászók – a Forum valamelyik helyiségében mindig ott ült az állambiztonsági szolgálat embere –, ügyszek szemét szűrő, félreérthető, félremagyarázható, a rendszer hűséges kiszolgálóit, híveit esetleg bántó szöveget adott le. Lehet, hogy ezért az érintettek cenzúrázással vádoltak, de ma már tudjuk, hogy kár lett volna saját magunk alatt vágni a fát, fejjel a falnak menni, virtuskodásból a könyveket – s még sok minden mást – veszélyeztetni. (Vagy az én 1950/51-es esetem meg mondjuk az 1971/73-as boszorkányüldözés tett túlságosan óvatossá?) Voltak persze írók, akik metaforában öltöztetve vagy más irodalmi formák mögé bújva bátor gondolatokat mondtak ki, eretnek eszméket hirdettek, amelyek a hivatalból könyvet olvasók körében gyanút ébresztettek, visszatetszést keltek. A mű mégis megjelent. (De megértette-e az olvasó?)

Nem tudom, tipikus kisebbségi sors-e az enyém; tipikus kisebbségi értelmiségi sors-e. Ha végigtekintek az elmúlt 73 év vajdasági magyar értelmiségiek

során, Szenteleky Kornéltól kezdve a mai napig, azt látom, hogy minden ilyen sors egy-egy dráma, néha egyéni tragédia. S nem tudjuk már, most különösen nem, 1991 véres, halálos őszén, amikor naponta hozták haza koporsóban a magyar fiúkat a frontról, milyen lesz nemcsak az értelmiségi sorsa, hanem minden kisebbségié. Nem tudjuk, mi vár ránk, nem állunk-e a teljes megsemmisülés előtt - több ezer vajdasági és horvátországi magyar hagyta el otthonát, szülőföldjét a háborús veszély miatt, a népirtás vagy a fegyverfogás elől menekülve -, nem pusztulnak-e el anyagi javaink, szellemi kincsünk, s legnagyobb értékünk: az ember, a kisebbségi, a magyar. Hozzá kell tennem: nem lehetünk közömbösek akkor sem, ha nem a magyarságról van szó, hanem a szerbekről, horvátokról, albánokról s mindazokról, akikkel az elmúlt 73 évben együtt szenvedtünk, együtt örültünk. Ez a háború mindent és mindenkit elpusztíthat. A nemzetek közötti gyűlölet félelmetes mértékeket öltött Jugoszlávia-szerte. A hatalmon lévők szeme vérben forgott. Gonoszok, pszichopaták, megrészegült nacionalisták tombolnak az országban. Vért akarnak látni, és halottakat, üszköt és romokat. Jugoszlávia vége a kisebbségek létének végét is jelentheti.

Az utóbbi hét évtized azt bizonyította, hogy a többségi népek egy része, alkalmasint a zöme, nem érti, nem tudja átérezni a kisebbségek helyzetét, sőt feleslegesnek, zavaró mozzanatnak, ötödik keréknek tartja, legszívesebben a határon túlra küldené őket (e sorok íróját már figyelmeztették: készítse az útlevelét!),

nem ismeri történelmüket, múltjukat. (Mirko Jović, egy szélsőségesen nacionalista szerb szervezet vezére azt állította múltkoriban, hogy a magyarok 1956-ban jöttek Vajdaságba, s mivel most Magyarországon nincs többé kommunizmus, amely elől menekültek, menjenek vissza. Jellemző a helyzetre, hogy erre senki sem válaszolt, senki sem tiltakozott ellene, senki sem cáfolt.) A toleráns, demokrata többségek természetesen kiállnak a kisebbségek jogai mellett – erre Szerbiában, a Vajdaságban is nem egy példát tudunk -, elismerik jogaikat, támogatják, sőt partnernek tekintik őket, s nekünk, kisebbségieknek ez mindenképpen jólesik, de sajnos, ezek is kisebbségben vannak saját népük soraiban. A többségi nemzetek tömegei, amelyeket ugyan nem szédítettek meg a nacionalista vezérek, a demagógok, az uszítók, közömbösen viszonyulnak a kisebbségi kérdéshez. Sokszor csodálkozva állapítják meg – főleg a távoli vidékekről származók -, hogy mások is élnek ezen a területen, hogy itt számukra idegen nyelveket hallanak, amelyeket nem értenek, de ha nem akadályozzák őket céljaik elérésében, az érvényesülésben (sokszor persze a kisebbségiek kárára!), akkor elfogadják a békés együttélést.

Az Ady Endre-i kérdés parafrázisát – Mit ér az ember, ha kisebbségi – a fentiek fényében így kellene módosítani: Mit ér az ember, ha ember? Mert akár kisebbségi, akár többségi valaki, csak akkor ér valamit, ha ember. Ez mindennek az alfája és omegája.

1991. november 13-án, Újvidéken

